

Waardestelling van 'De Waterval' van Cor Dam uit 1977 in Hilversum

Werkgroep Monumentale Kunst van Erfgoedvereniging Bond Heemschut
Drs. Johanna Jacobs en Drs. Norman Vervat, kunsthistorici, 2023

Aanleiding

In Hilversum bevond zich aan de achterzijde van het politiebureau aan de Groest/Prins Bernhardstraat/Kampstraat een groot betonnen wandkunstwerk van Cor Dam, 'De Waterval' genaamd. Het politiebureau is eind 2021 gesloopt voor nieuwbouw. Vanaf 2018, maar vooral vanaf de uitname van het kunstwerk voorafgaande aan de sloop, wordt er onderzoek gedaan naar de mogelijkheid van behoud van het kunstwerk en opname in of tegen het te bouwen zwembad in het ontwikkelingsgebied Arenapark in Hilversum. Deze waardestelling dient ter ondersteuning van de besluitvorming over de toekomst van het kunstwerk.

Locatie

Het kunstwerk is in 1977 gemaakt voor het toen nieuwe politiebureau van Hilversum. Het kunstwerk kreeg een prominente plek tegen het trappenhuis aan de Kampstraat. Dit trappenhuis was direct naast de toenmalige hoofdingang van het bureau gesitueerd. Het kunstwerk is vervaardigd van beton, heeft geen titel maar wordt alom 'De Waterval' genoemd en is tien meter hoog en zes meter breed.

Het politiebureau met kunstwerk net na de oplevering in 1977

Wederopbouwkunst

De periode van de wederopbouw (1946-circa 1978) kenmerkt zich door een nieuw elan dat gepaard gaat met een ware bouwexplosie. Men herstelt na de verwoestingen in de Tweede Wereldoorlog niet alleen de infrastructuur van steden, maar gaat ook steeds grootschaliger bouwen. Dit gebeurt om de ontstellende woningnood te lenigen en meer centrale voorzieningen te scheppen. Een belangrijk kenmerk van de wederopbouwperiode is de samenwerking tussen opdrachtgevers, architecten en beeldend kunstenaars. Na een felle strijd van beeldend kunstenaars om kunstwerken in deze nieuwbouw te realiseren, wordt in 1952 door de rijksoverheid de percentageregeling ingevoerd: 1,5% van de totale bouwsom van overheidsgebouwen zoals gemeentehuizen, scholen, ziekenhuizen, postkantoren en brandweerkazernes, wordt gereserveerd voor het aanbrengen van kunst. Het bedrijfsleven en parochies volgen vrij snel met een soortgelijke regeling. Het ideaal van de kunstenaars is om kunst op een laagdrempelige manier bij de mensen te brengen. Moderne kunst is voortaan niet meer alleen in het museum te zien, maar overal in de leefomgeving van mensen.

Omdat de kunstwerken in genoemde periode niet alleen groot van formaat zijn ('monumentaal') maar ook vast in en tegen gebouwen zijn aangebracht ('architectuurgebonden'), wordt gesproken van monumentale architectuurgebonden kunst. Voorbeelden van deze kunst zijn verschillende soorten glasramen (glas-in-lood of -beton, glasappliqué), mozaïeken, reliëfs, wandschilderingen, sgraffiti en tegel- en keramische tableaux. Deze monumentale kunst wordt niet alleen gekenmerkt door een heel eigen vormen- en beeldtaal, maar ook door de toepassing van nieuwe materialen zoals beton en cortenstaal. Naar de kunsthistorische betekenis van de monumentale kunst uit de wederopbouwperiode is de laatste jaren veel onderzoek gedaan. Steeds duidelijker wordt dat een groot deel van deze kunst unieke kwaliteiten bezit. Kunstenaars als Karel Appel, Lex Horn en Berend Hendriks hebben landelijk veel belangrijke werken gerealiseerd. Ook op lokaal niveau werkten veel bijzondere kunstenaars. Zo zijn in de provincie Groningen veel architectuurgebonden werken gerealiseerd door de kunstenaars van De Ploeg, werkten in het zuiden van het land kunstenaars als Hugo Brouwer en Marius de Leeuw aan een bijzonder monumentaal oeuvre en is de stad Utrecht door Jan Boon voorzien van vele hoogwaardige kunstwerken.

Recent (2023) verscheen de *Atlas van het brutalisme in Nederland* gewijd aan met name de betonnen architectuur uit de wederopbouwperiode. Eén hoofdstuk - 'Thema kunstwerken' (pp. 307 tot en met 311) – behandelt de meest vooraanstaande kunstwerken die in beton zijn vervaardigd. Gesteld wordt "Om als brutalistisch te kunnen gelden, dienen de werken een fors formaat te hebben en een vormtaal die aansluit bij het brutalisme in de architectuur: sterk geabstraheerd of niet-figuratief, gebruik makend van grote volumes of geometrische vormen." Aan deze omschrijving voldoet het kunstwerk van Cor Dam in alle opzichten. 'De Waterval' wordt afgebeeld op p. 309 en op p. 310 staat vermeld hoe Cor Dam ertoe kwam om in beton te gaan werken (zie hierna).

Over de maker

Cor Dam in zijn atelier

Cor Dam (Delft 1935-Delft 2019) studeerde aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten te Den Haag en aan de T.U. te Delft, waar hij zich specialiseerde in de vormgeving van beeldhouwende technieken. Hij was van 1950 tot 1965 werkzaam als ontwerper bij de Koninklijke Delftse Aardewerkfabriek (De Porceleyne Fles) te Delft, bij de Keramische Ateliers Structuur 68 b.v. in Den Haag en vanaf 1988 als docent Vrij Boetseren aan De VAK, centrum voor de kunsten in Delft. De kunstenaar heeft sinds het begin van de jaren zestig voor diverse steden, waaronder Rotterdam, Rijswijk, Gouda, Amsterdam, Deventer, Delft en Woerden, monumentale kunstwerken gerealiseerd, veelal in keramiek. Veel van door hem ontworpen werken zijn geproduceerd bij de De Porceleyne Fles in Delft.

Keramisch reliëf van Cor Dam uit 1971-1972 in Amsterdam Nieuw-West

Keramisch reliëf van Cor Dam uit 1970 in de Amsterdamse wijk Oost-Watergraafsmeer

Een klein deel van zijn monumentale werken is gerealiseerd in beton. “... in 1966 vroeg de architect van het gemeenteziekenhuis in Sliedrecht of hij wel eens iets in beton had gemaakt. ‘Je zegt nee

maar hij vraagt toch of je dat voor hem zou willen doen', vertelde Cor Dam later. Kennelijk beviel het materiaal goed, want behalve het grote, nog deels figuratieve reliëf in Sliedrecht, maakte Dam in de jaren daarop reliëfs en betonsculpturen aan flats, verzorgingsteuizen en winkelcentra. Het grootste was de geabstraheerde 'waterval' aan het nieuwe politiebureau van Hilversum in 1977." (*Atlas van het brutalisme in Nederland*, p. 310).

Ten slotte realiseerde de kunstenaar een groot aantal vrijstaande sculpturen in de openbare ruimte.

Cor Dam, Vrouwen, 1968, brons, Deventer

Cor Dam, zonder titel, 1988, cortenstaal, Ruimersdijk Rotterdam. Foto: Otto Snoek

‘De Waterval’

Het politiebureau in Hilversum waartegen ‘De Waterval’ werd gerealiseerd, is opgetrokken in een voor de jaren zeventig kenmerkende ingetogen modernistische architectuur zonder enige opsmuk. Zoals gebruikelijk in deze periode werd bij de bouw van het politiebureau een kunstwerk toegevoegd aan de architectuur. Ook in het interieur was ruimte voor kunst (prenten, tekeningen en een sculptuur). Het kunstwerk van Cor Dam is de enige verlevendiging van de architectuur aan de buitenzijde. Waar de architectuur bestaat uit strakke horizontale lijnen, kiest Cor Dam voor het verticale en de beweging. De architectuur bestaat uit baksteen, Cor Dam laat in zijn werk het kale, brutalistische beton zien. Dit ruwe materiaal is, zoals hierboven vermeld, zeer kenmerkend voor de periode na de Tweede Wereldoorlog. Nationaal en internationaal werd het op grote schaal toegepast in de architectuur. Binnen de architectuurgebonden kunst is beton echter een zeldzamer toegepast materiaal en Cor Dam gebruikt het beton ook nog eens op een ongebruikelijke manier. De golfbewegingen, ronde vormen, en verspringende elementen zijn zeldzaam in de betonbouw en maken het werk tot een technisch hoogstandje.

De gemeente Hilversum was opdrachtgever en heeft voor dit kunstwerk het voor de jaren zeventig gigantische bedrag van fl. 76.000,- uitgetrokken. Tot op de dag van vandaag bevindt zich in de gemeentelijke kunstcollectie een maquette van gips die na voltooiing van de opdracht is achtergebleven. De maquette laat zien dat de kunstenaar zijn plannen na presentatie van de maquette nog heeft aangepast. De maquette toont een kunstwerk van zes banen breed. Uiteindelijk zijn er vijf banen gerealiseerd. Ook is de vormgeving hier en daar gewijzigd. Wat de redenen voor deze aanpassingen waren, is niet meer te achterhalen. Mogelijk is de breedte van het kunstwerk

aangepast aan de beperkte breedte van het trappenhuis. Deze aanpassing maakte zowel het bouwproject als het kunstwerk goedkoper.

De maquette van 'De Waterval'

Waardestelling van het betonnen wandreliëf

Voor deze waardebeoordeling vormen voor zover van toepassing het 'Stappenplan voor het behoud van monumentale kunst' en 'Op de museale weegschaal. Collectiewaardering in zes stappen', beide in 2013 uitgegeven door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), de basis.

De waarderingscriteria zijn:

- Kunsthistorische waarde
- Cultuurhistorische waarde
- Zeldzaamheidswaarde
- Ensemblewaarde
- (Inter)nationale, regionale/lokale waarde
- Conditie.

Kunsthistorische waarde

'De Waterval' van Cor Dam is een zeer hoogwaardig voorbeeld van monumentale kunst uit de wederopbouwperiode. In ruw beton, een materiaal dat zo geliefd was in genoemde tijdspanne voor de architectuur maar zelden toegepast werd in kunstwerken, realiseert Cor Dam dit sierlijke kunstwerk. Daarnaast valt 'De Waterval' op door zijn uitzonderlijke omvang en monumentaliteit, zeker gezien de locatie in de (toen nog) kleinschalige Hilversumse binnenstad. Het is een unieke blikvanger en tevens een hoogtepunt in het oeuvre van de belangwekkende 'all round' monumentale kunstenaar Cor Dam.

Cultuurhistorische waarde

Er zijn steden waarbij kunstwerken uit de wederopbouwperiode ruimschoots voorhanden zijn. Het beste voorbeeld is Rotterdam. Deze stad moest na het bombardement volledig herbouwd worden en daar zijn talloze kunstwerken uit deze bijzondere kunstperiode aanwezig. Dat geldt veel minder voor steden waar het oorlogsgeweld minder dramatische verwoestingen heeft aangericht. In Hilversum zijn (hoogwaardige) kunstwerken uit de wederopbouwperiode zeldzamer. Vermoedelijk zijn er nog slechts enkele tientallen architectuurgebonden werken uit deze periode aanwezig. Dit werk van Cor Dam is een geslaagd laat voorbeeld van de naoorlogse golf aan monumentale kunstwerken en heeft vanwege zijn omvang en zeldzaamheid een grote cultuurhistorische betekenis voor Hilversum. Het werk vormt tevens een prachtige illustratie van de grote stedenbouwkundige vernieuwingen die in de Hilversumse binnenstad tussen 1965 en 1980 zijn doorgevoerd. Niet alleen kwam dit grote nieuwe politiebureau in deze periode tot stand, ook bouwde men winkelcentrum Hilvertshof, realiseerde de gemeente diverse verkeersdoorbraken en begon de stadsvernieuwing aan de randen van het centrum. Het kunstwerk dat niets aan zijn oorspronkelijke zeggingskracht heeft ingeboet, is, zeker nu bijna alle belangrijke gebouwen uit deze periode zijn verminkt of gesloopt, een blijvende herinnering aan deze periode.

Zeldzaamheidswaarde

De zeldzaamheidswaarde is om meerdere redenen groot. Binnen het oeuvre van Cor Dam, dat vooral uit keramische werken bestaat, is het werk door zijn omvang en brutalistische kwaliteiten zeer uitzonderlijk. Voor Hilversum is het een zeldzaam voorbeeld van kwalitatief hoogstaande monumentale kunst uit de jaren zeventig van de vorige eeuw en ook binnen Nederland is het werk zeldzaam vanwege het materiaal beton en de gewaagde monumentale uitvoering ervan.

Ensemblewaarde

De ensemblewaarde is gering. Het kunstwerk is onderdeel van het in de jaren zeventig gebouwde politiebureau. Het werk biedt in zijn monumentaliteit en beweeglijkheid een stevig tegenwicht aan de sobere architectuur van het politiebureau. Deze functie kan het kunstwerk wederom vervullen tegen architectuur uit deze tijd. Het werk heeft een krachtige abstracte zeggingskracht die op een andere locatie dezelfde uitstraling zal hebben.

(Inter)nationale, regionale/lokale waarde

'De Waterval' heeft nationale waarde. Allereerst door de status van de maker ervan, Cor Dam, die als 'all round' monumentalist in heel Nederland kunstwerken realiseerde: van keramische tableaux tot muurschilderingen, van metalen reliëfs tot betonnen en cortenstaal kunstwerken. Het feit dat aan de kunstenaar en specifiek 'De Waterval' als zijn belangrijkste betonnen kunstwerk aandacht wordt besteed in de hierboven al aangehaalde *Atlas van het brutalisme in Nederland*, zegt genoeg. Lokaal is het werk zeer belangrijk vanwege de grootte, het materiaal en de gedurfde vormgeving: het kunstwerk heeft in Hilversum jarenlang geïmponeerd en maakt onherroepelijk deel uit van het cultureel erfgoed en het collectieve geheugen.

Conditie

Het kunstwerk is tot op de dag vandaag zeer goed behouden. Vuil en enkele aantastingen kunnen bij herplaatsing afdoende worden verwijderd en gerepareerd.

Advies

Dit kunstwerk van Cor Dam is een zeer hoogwaardig voorbeeld van monumentale kunst uit de jaren zeventig van de vorige eeuw. Voor Hilversum heeft het een grote kunst- en cultuurhistorische betekenis: zonder overdrijving kan het werk als beeldbepalend worden gekenschetst. Het werk is ook als zeer waardevol erkend in Nederland. Daarom is het van groot belang dit werk te behouden door herplaatsing in of tegen het nieuw te bouwen zwembad in het te ontwikkelen Arenapark.